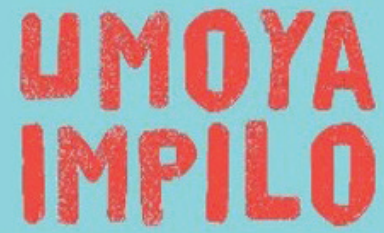

UMOYA
IMPILO

UMOYA
IMPILO

MODULE TWO

Melao ka ga kgotlelo ya mowa

Dumela! Jaaka re buile mo mmojulong o o fetileng, kgotlelo ya mowa e na le ditlamorago tse di maswe go botlhe, bogolo jang bana ka ba le matlhagathaga, e bile mebele ya bona e santse e gola. Re ithutile gore:

1. diteišene tsa , dikoloi fisiwang le melelo ya go apeela mo matlong baka e e sa siamelang pholo ya rona.
2. Go mo moweng tse re.
3. Menkgo e e sa siamang e kaya gore go na le dikhemikhale tse di sa siamang mo moweng.
4. a matshwao a a supang gore kgotlelo e baka malwetse ke fa:
 - a. mongwe a go hema
 - b. pelo e sa kibakibe ka tlwaelo
 - c. mathata a kgatelelo ya madi
 - d. bo bo kwa tlase
5. Mowa o o kwa ntle le mowa o o ka fa teng e ka nna maswe

Dilo tse ke kgale di itsiwe. Go dirilwe dipatlisiso di le dintsi, e bile go melao e e tlhamilweng.

Mo Aforikaborwa, re na le molao o o bidiwang Molao ka ga Bolengmowa. Molao o o kaya gore dikarolo tse di nang le mowa o o sa siamang thata di ka bidiwa Dikarolo tsa Ditlapele. Se se kaya gore dikarolo tseo di tshwanetse go tsholwa ka tsela e e kgethegileng, le gore go nne le matsapa a tlaleletso mo kgaolong go phepafatsa kgotlelo ya mowa.

Nagagodimo e kannwe e le Karolo ya Setlapele ka Ngwanaatsele wa 2007.

LEANOTAOLO LA BOLENGMOWA (AQMP) LA NAGAGODIMO

Leanotaolo La Bolengmowa (*Air Quality Management Plan - AQMP* ka bokhutshwane) ke leano le le kayang se se tlaa dirwang go lolamisa kgotlelo ya mowa ka maikaelelo a go sireletsa pholo ya batho. Go tsere nako e e fetang dingwaga di le nne gore AQMP ya Setlapele sa Nagagodimo (HPA) e dirwe.

Ditlhaka tse dingwe – kgotsa **tlhakakhutswe** – tse re tshwanetseng go di ithuta ke NAAQS. Ditlhaka tse di emetse *National Ambient Air Quality Standards*. **Diemo** tse di theetswe naga yotlhe ke puso mme di kaela gore ke dilo di le kae tse di maswe tse di letleletsweng mo moweng. Difeme le meepo le diteišene tsa motlakase di tshwanetse go obamela diemo tse.

AQMP e ipeetse diphithlelelo tse di farologaneng. Bontsi jwa tsona bo ne bo tshwanetse go fitlhelwa ka 2020. Diphithlelelo tse di buile ka go baka kgotlelo ya mowa e e nnye kwa Nagagodimo. Batho ba ba farologaneng ba neetswe maikarabelo a go rarabolola mathata a kgotlelo ya mowa.

Morago ga dingwaga tse lesome, di-NGO dingwe di dirile dipatlisiso mme tsa fitlhela gore mowa ga o a tokafala. Puso le yona e dirile dipatlisiso mme ya fitlhela gore kgotlelo ya mowa e santse e tlhobaetsa.

Se ke setshwantsho sa seteišene sa motlakase sa Kendal. Di le lesomengwe tsa diteišene tse di fetlang motlakase wa Aforikaborwa di fitlhelwa kwa Nagagodimo. Go na le tse dingwe tse tharo kwa mafelong mangwe. Diteišene tsa motlakase ke motswedi o mogolo wa kgotlelo.

MAFOKO LE MAREO A ATLHALOSITSWENG

Tlhakakhutswe: fa re tsaya ditlhaka tsa ntlha tsa mafoko a a dirisiwang ka gale a le maleele go buiwa le go kwalwa, re bitsa tlhakakhutswe. Nngwe ya tsona e re e itseng botlhe ke VAT. Re e bua jaaka lefoko le fa e emtse Lekgeto la Koketsaboleng.

Diemo: dielo tse batho ba dumelang gore di siame.

SOME IMPORTANT ACRONYMS

AQMP: Air Quality Management Plan

DEA: Department of Environmental Affairs

HPA: Highveld Priority Area

NDM: Nkangala District Municipality

NAAQS: National Ambient Air Quality Standards

NGO: Non-governmental Organisation

SE PATLISISO E SE FITLHELETSENG.

1 Fa e sa le Nagagodimo e dirwa Kgaolo ya Setlapele, boleng jwa mowa ga bo ise bo tokafale. Se ke ka ntlha ya gore difeme le ditešene tsa motlakase ga di ise di dire sepe go netefatsa go sa tsenye dilo tse di maswe mo moweng.

2 Ga go na ditešene tsa boelathoko tse di dirang sentle mo kgaolong. Se se kaya gore ga go tshedimose tso e e lekaneng go kgontsha go tlathloba gore ke madirelo afe a a tsenyang dilo tse di maswe mo moweng le gore a di tsenya leng.

3 Le fa tshedimose tso ka ga se se tsentsweng mo moweng e le teng, madirelo le puso ga a letlelele batho go e bona. Fa batho ba kgona go bona tshedimose tso, go thata go e tlhaloganya ntle fela le fa o le moitseanape. Go thapa moitseanape go thusa batho fela go tlhaloganya tshedimose tso go thotlhwagodimo.

4 Ga go sepe se se kalo se se dirilweng go fokotsa lerole mo moweng. Meepo e e mo Nagagodimo e tlhola lerole mo moweng, fela Lefapha la Dimenerale, le le maleba le dilo tse di amanang le meepo, ga le tshameke karolo epe mo ditirong tse di tsamaelanang le Kgaolo ya Setlapele ya Nagagodimo.

5 Leano le le dirilweng go fokotsa kgotlelo ya mowa mo dikarolog tse di humanegileng le ne le sa siama. Batho ba ne ba sa akarediwa mo go reng le ya go dirisiwa jang. Leano ga le ise le diragadiwe, e bile ga go ope yo o itseng gore le tlaa dira leng.

6 Mmasepala wa kgaolo o o tlhokometseng HPA ke Mmasepala wa Kgaolo ya Nkangala (NDM). NDM le dimmasepala tse di welang ka fa tlase ga yona ga e na batho ba ba maleba ka dikgono tse di maleba go leka go dira gore difeme le ditešene tsa motlakase di diragatse melao.

7 Lefapha la Merero ya Tikologo (DEA) ga le thuse dimmasepala ka tshwanelo. Motlhankedi wa Bosetšhaba wa Bolengmowa yo o tshwanetseng go netefatsa gore bonnye diemo tse di kwa tlase di a obamelwa, o letleletse madirelo mangwe le ditešene tsa motlakase go tsaya lobaka go dira tse di tshwanetseng.

SENGWE SE TSHWANETSE GO FETOGA!

Jaaka re ithutile mo mmojulong wa ntlha, batho ba ba bapileng le difeme le ditešene tsa motlakase tse di kgotlelang mowa ba amiwa ke kgotlelo e mafelo ano a e dirang go gaisa botlhe. Go le gantsi, batho bano ke batho ba ba humanegileng. E bile, batho ba ba amegang go gaisa ke bana.

Re ithutile gape le gore bahumanegi ba na le ditshwanelo, e bile **molaotheo** wa Aforikaborwa wa re mongwe le mongwe o nale tshwanelo ya “tikologo e e seng kotsi mo pholong le mo boitekanelong jwa gagwe”. Se se raya gore mongwe le mongwe mo nageng, go sa kgathalesege gore ke mang, o na le tshwanelo ya go se utlwišwe botlhoko ke se se mo dikadikileng.

Go dilo tse dingwe gape mo molaotheong tse di leng botlhokwa mo go rona.

Nngwe ya re tikologo e tshwanetse go tlhokomelelwa botlhe. Se se akaretsa bana ba rona le bana ba bona. Ga re a tshwanela go letlelela mowa le metsi le lefatshe go kgotlelega go fitlha di tshosetsa pholo ya rona kgotsa ya tikologo.

Se sengwe se se mo molaotheong ke gore re tshwanetse ka gale re dire tse di mo molemong wa ngwana mongwe le mongwe. Se se raya gore puso, ditlamo le batho mo Aforikaborwa ba tshwanetse, ka gale, go dira tse di molemo mo baneng gore ba gole ba matlafetse, ba itekanetse e bile ba kgona.

Setshwantsho se se tserwe ke Daylin Paul. Ga go makatse gore go be go le thata gore re heme!

DITSHWANELO TSA RONA KA MOLAOTHEO GA DI DIRAGADIWE

Go tlhamaletse gore ditshwanelo tsa rona ga di tlhokomelwe. Re kgona go bona, go nkgale go utlwa gore mowa o maswe. Puso e a itse gore mowa o maswe e bile ba dirile gore Nagagodimo e nne Kgaolo ya Setlapele ka ntlha ya mokgwa o mowa o leng maswe ka teng.

Ka jalo, bothata ke eng?

- ✓ Re na le melao e e siameng.
- ✓ Re na le maano a a siameng.
- ✓ Re na le diphithlelelo tse di siameng.

Fela, mowa wa rona ga o tokafale.

KGETSE YA MOWA O O BOLAYANG

Di-NGO tse pedi: groundWork le Vukani Environmental Justice Movement in Action, di sweditse go isa puso kgotlatshekelo ka ntlha ya bothata jo. Ba lekile mekgwa e e farologaneng go buisana le puso fela ga go sepe se se fetogileng. Ntlha e e bidiwa kgetse ya “Mowa o o Bolayang”. Ba re mowa o batho ba patelediwang go o hema o kotsi e bile o ka ba bolaya. Ke ka moo o kaiwang e le o o bolayang.

Di-NGO tse, le ditlhopho tsa baagi tsa re diemo tsa kgotlelo ya mowa kwa tikologontle ya Mpumalanga HPA di kotsi mo pholong le mo boitekanelong jwa batho. Go maswe mo e leng gore mo dikgetsing dingwe mowa o o maswe o ka bolaya batho pele ga nako.

A TOTA GO HEMA MOWA O O MASWE GO KA BOLAYA BATHO?

Ka ntlha ya patlisiso e e dirilweng, go pakilwe gore mowa o o maswe o lwatsa le go bolaya batho thata. Tse ke dingwe tsa tse di fitlheletsweng fa go ne go batlisisiwa ka kgotlelo ya mowa e e tlholwang ke ditešene tsa motlakase tsa ESKOM:

- Ke pelo le mafatla segolobogolo tse di amiwang ke kgotlelo ya mowa.
- Bana, segolobogolo, ba amiwa thata ke khupelo e bile ke bana ba ka nna 270 mo Nagagodimo ba ba tlhaselwang ke khupelo letsatsi le letsatsi.
- Bana ba bantsi ba amiwa ke lohuba, lo lo tlholwang ke kgotlelo ya mowa.
- Letsatsi lengwe le lengwe, batho ba le supa ba ya bookelong ka ntlha ya mathata a a tlholwang ke kgotlelo ya mowa.
- Batho ba ka nna dikete di le tharo ba nna kwa magaeng letsatsi le letsatsi ka ntlha ya malwetse a a tlholwang ke mowa o o maswe.

Dipalopalo tse di totobatsa gore kgotlelo ya mowa ke bothata jo bo masisi. Ka go sa tseye dikgato tse di maleba go netefatsa gore melao e diragadiwa sentle, puso ga e sale molaotheo morago..

Lerole go tswa mo ditirong tsa meepo ke motswedi o mogolo wa kgotlelo, segolobogolo dire tse re buileng ka tsona mo Mmojulong wa Ntlha.

